

Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences

Journal home page:
<http://ijournal.uz/index.php/jartes>

TABUOS AND EUPHEMISMS

Mingbaev Nurlan Jakipovich¹

Ibragimov Khairulla Hamdamovich²

South Kazakhstan University, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

KEYWORDS

Taboo, euphemism, speech, colloquial speech, speech situation, figurative words, figurative meaning, emotional words, speech phenomenon, Turkology

ABSTRACT

This article discusses the role and characteristics of taboos and euphemisms used in colloquial speech, studies and classification of euphemisms in Uzbek linguistics.

2181-2675/© 2024 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.10934066**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Professor of South Kazakhstan University named after Mukhtar Avezov

² Associate professor of the Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

ТАБУ ВА ЭВФЕМИЗМЛАР

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Табу, эвфемизм, нутқ, сўзлашув нутқи, нутқий вазият, тасвирий сўзлар, кўчма маъно, эмоционал сўзлар, нутқий ходиса, туркология

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада сўзлашув нутқида қўлланиладиган табу ва эвфемизмларнинг ўрни ва хусусиятлари, ўзбек тилшунослигида эвфемизмларни ўрганиш ва таснифлаш ишлари хусусида фикр юритилган.

Маълумки, сўзлашув нутқи услуби ўзига хос лексик хусусиятларга эгадир. Тилшуносликда ушбу лексик гуруҳлар юзасидан сўзлашув нутқи аспектида бир қанча ишлар амалга оширилган бўлсада, лекин, ҳали қатор чуқур мураккаб ишларни олиб боришни тақозо этади. Шу нарсани алоҳида таъкидлаш лозимки, туркологияда, жумладан, ўзбек тилшунослигида эвфемизм, тасвирий сўзлар, кўчма маъноли сўзларнинг сўзлашув нутқида қўлланиши борасида махсус текшириш ишлари олиб борилган. Аммо, бу ишларда юқорида қайд этилганларнинг мана шу гуруҳларини тўлдирувчи омиллар нутқий вазият ва услуб юзасидан айтилган мулоҳазалар кам учрайди. Ҳолбуки, келтирилган сўз гуруҳларининг тушунилиши ва ишлатилиши сўзлашув услуби нутқнинг сўзлашув нутқи типи билан алоқадордир. Шу сабабли, бизнинг лирикамизда тил састаவிдаги бир қатор лексик гуруҳлар сўзлашув нутқининг табиати билан боғлиқ ҳолда ўрганилиши лозимдир.

Хўш, сўзлашув нутқи нима?

Сўзлашув услуби деб юритилаётган лингвистик ходиса қуйидагича: турмушда, кишиларнинг ўзаро ишдаги жараёнларида амал қилувчи нутқий ходисадир. Сўзлашув нутқи ўз хусусиятига кўра манологик, диалогик нутқ шаклида юзага келади. Аммо, ундаги етакчи нутқий шакл бирдан ортиқ, яъни икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг ўзаро сўзлашувлари, мулоқотга киришувида, фикр алмашувларида юзага келувчи нутқидир.

Сўзлашув нутқи деб юритилаётган ҳодисанинг иккинчи асосий моҳияти, ўзига хос муҳим лингвистик ва лингвистик бўлмаган мезонлардир.

Сўзлашув нутқи адабий тилнинг ёзма шаклига китобий услубга қарама-қарши бўлган оғзаки шаклдаги, оддий услубдаги нутқидир. Сўзлашув нутқи кундалик турмушда амал қилувчи мустақил нутқидир.

Умуман олганда сўзлашув нутқи учун: сўзларнинг диалогик шакилда бўлиши, сўзларнинг кўчма маънода қўлланилиши, сўзлашув услубига хос бўлган ҳар хил такрорлар интонацион воситалар (қочириқ, пичинг) ҳазил элементларининг кўпроқ бўлиши, сўзлашув нутқида хос бўлган эмоционал экспрессивликнинг сўзлашув услубига хос вазиятлилик, эмоционаллик, юзма-

юзлик, ҳазил мутоиба,еркалаш, кичрайтириш , баъзан суҳбат чоғи билан боғлиқ бўлган сўзларнинг кенг қўлланиши, таъбу ва евфемизмлар, жаргон ва арголар, мақол,ибора,киноя, пичинг сўзларнинг стилистик синонимларнинг кенг қўлланилиши характерлидир.

Юқорида қайд етилганларни қисқача хулосалайдиган бўлсак, сўзлашув нутқи учун хос бўлган белгилардан энг мухими эмоционалликнинг сўзлашув нутқи учун хослигидир. Бундай сўзларга оҳ, еҳе,оббо, тасанно, офарин, вой-вой,дод-вой, ҳай-ҳай кабиларни киритиш мумкин.

Булардан ташқари таъбу ва евфемизмларнинг ҳам сўзлашув нутқида қўлланишининг ўз ўрни бор.Таъбу нутқни маълум маънода қўпол, номаданий нутқни юзага келтирса, евфемизм нутқий одобликни,майинликни, эмоционалликни юзага келтиради.

Малумки,кишилар ўзаро сўзлашувида айрим нарсаларнинг номини айтишда айрим сўзларни қўллашдан қочишга , ундай сўзларни ўз нутқида ишлатмасликка ҳаракат қилади. Шунинг учун ҳам кишилар ўз нутқларини маъноли, ёқимли,кишиларнинг руҳини кутарувчи қилишга, қўпол, ёқимсиз, одобсиз, айтилиши, эшитилиши ноқулай бўлган сўзларни ўз нутқларида ишлатмасликка ҳаракат қиладилар.

Ўзбек тилшунослигида евфемизмларни ўрганиш ва таснифлаш ишини тилшунос И.Исматуллаев ишлари билан боғлиқ десак унчалик хато бўлмайди.И.Исматуллаев евфемизмларни тасниф қилар экан, у шундай ёзади:"Евфемизмларнинг сабабларига кўра таснифлаш қулай, чунки уларнинг маъно хусусиятлари ҳам акс етади.Бу жиҳатдан евфемизмларни беш гуруҳга ажратиш мумкин, булар:1)таъбу билан боғланган евфемизмлар; 2)ирим қилиш билан боғлиқ евфемизмлар; 3)маъноси ноқулай қўпол сўз ва иборалар ўрнида қўлланиладиган евфемизмлар; 4) нутқий ноқобиллик ва маълум мақсадлар учун қўлланган жаргон евфемизмлари 5)стилистик евфемизмлар

Шу нарсани алоҳида қайд етиш керакки, таъбу ва евфемизм ҳодисасини таснифлашда евфемизмларнинг келиб чиқиш тарихий жараёни еътиборга олиниши керак.Бу жихатдан уларнинг келиб чиқиши,тарихий жараёни бир хилдир. Улар табиатдаги воқеа ҳодисалардан кўрқиш орқали келиб чиққандир.Бундан ташқари оилавий турмуш билан боғлиқ бўлган евфемизмлар ҳам алоҳида ўрин тутлади.

Маълумки, сўзлашув нутқида нутқий вазият,нутқ давомида, нутқий таъсирлик алоҳида ўрин тутлади. Сўзлашув нутқида қўлланиувчи евфемизмлар нутқ одоби тушунчаси билан бевосита боғлиқ тушунчадир. Шу нуқтаи назаридан қараганда, маъноси қўпол, ёқимсиз ўрнида қўлланиувчи евфемизмларни алоҳида ажратиб ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Сўзлашув нутқи масаласининг турли соҳаҳаларини ҳар томонлама илмий ёритиб берган тилшунос.Б.Ўринбоев уларни қуйидагича таснифлади:1)

ишлатилишига кўра евфемизмларнинг турлари;

2) семантик-стилистик маъноларига кўра евфемизмнинг турлари;

3) тузилишга кўра евфемизмларнинг турлари

Б.Ўринбоев евфемизмларни барч хусусиятларини ҳисобга олади ва баъзи евфемизмларни шу гуруҳларга қараб ўрганadi. Масалан, Поччасига тикилган лозими тиззасига тушиб турибди (Ҳ.Ғулом). Арслонбекнинг шу йил баҳорида вафот етгани ҳақида хабар тарқалди (Ҳ.Ғулом).

Евфемизмларнинг пайдо бўлиши ва тарқалгани масаласидаги қарашларни Шербек А.А.Рефирмушаев, А.Деринкова, Ф.А. Лаптиев, И.Қочқортюев, А.Б. Абдураззоқов, Е.Бегматов ва бошқаларни учратиш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, ҳозирги ўзбек тилшунослигида евфемизмларнинг ўзига хос семантик грамматика хусусиятлари ва уларнинг ифодаланиши каби хусусиятларни ўрганиш маълум маънода муҳим аҳамиятга егадир.

Малумки, нутқимизда қўлланаётган сўзлар тўғри маънода ҳам, кўчма маънода ҳам қўллана олади. Улар қўлланишга кўра ҳар хил маъно аттенкаларнинг сўзлашув нутқида қўлланилишида ҳам ёрқин кўринади.

Юқорида қайд етилганларни еътиборга оладиган бўлсак, ўзбек тилида евфемизмларни ҳар бир турини нутқий одоб юзасидан ўрганиш зарурдир.

Евфемистик группани ташкил етувчи сўзлар ҳар қачон ва ҳар қандай шароитда ҳам евфемистик сўзлар тилнинг бир хил варианты сифатида қўлланилади. Аммо, тилимизда шундай сўзлар борки, улар фақат маълум шароитдагина, маълум бир варианты сифатида қўлланилиб, бошқа ҳолатларда евфемистик хусусиятни йўқотиб тамомила бошқа сўз ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ibragimov X. THE PEOPLE IN THE POETIC RISE OF TORA SOLOMON'S WORK THE PLACE OF PROVERBS //Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020.

2. Ibragimov, X. (2022). Dars mashgulotlarining samaradorligini oshirishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Zamonaviy Innovatsion Tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: Yechimlar va istiqbollor, 1(1), 551–554. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/zitdmrt/article/view/5258>

3. Hamdamovich I. K. TURA SULAYMON'S SKILLS OF USING ANTONYMS //CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES (2767-3758). – 2022. – Т. 3. – №. 03. – С. 71-75.

4. Ibragimov X. Tura Sulaymon ijodining poetik yuksalishi //Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020.

5. Ibragimov, Xayrulla. (2021). ТўРА СУЛАЙМОН ШЕЪРИЯТИДА МЕТАФОРАНИНГ ЎРНИ . FILOLOGIYA UFQLARI JURNALI, 4(4). извлечено от <https://hp.jdpu.uz/index.php/hp/article/view/2052>